

Väärtuskasvatus ja kool

Pille Valk,

Tartu Ülikooli ja Helsingi Ülikooli dotsent

Kiiresti muutuv maailmas ei ole võimalik õpilastele kaasa anda valmis käitumisretsepte. Varasemad põlvkonnad ei ole pidanud tegema nii suurt hulka valikuid ja otsustusi, nagu järjest mitmekesisem elu tänastelt noortelt nõuab. Seega omandab noore inimese kõlbelse arengu suunamine ja toetamine, tema ettevalmistamine vastutustundlike küpsete valikute tegemiseks erilise tähtsuse. Üldinimlike püsiväärtuste teadvustamine on inimväärse ühiskonna arengu alustala.

Väärtuskasvatuse roll on viimastel aastakümnetel paljude riikide koolipraktikas tõusnud järjest olulisemale kohale.

Soomes

Põhjanaanabrite, soomlaste juures, kuhu meiegi kooliinimeste igatsevad-imetlevad pilgud suunatud on, algas aktiivne diskussioon väärtuste üle hariduses ja väärtuskasvatuse selgema esiletoomise vajaduse üle 1990. aastatel. Seal alates rõhutab ka riiklik õppekava väärtuskasvatust ja eetikaküsimuste arutamist kõigis õppeainetes.

Lisaks läbivale teemale on väärtuskasvatus selgemalt esil ka omaette valdkonnana, millel on märkimisväärne tunniressurs. Läbi kooliaja õpivad kõik õpilased usuõpetust (või alternatiivset õppeainet maailmavaateõpetus, mis siiski haarab marginaalset osa õpilastest – ca 3%). Põhikoolis on sellele ainele eraldatud 11 x 35 tundi, gümnaasiumis on kohustuslikke kursusi kolm, lisaks kaks valikkursust. Peale selle on tunnijaotusplaanis terviseõpetus (põhikooli vanemas astmes 3 x 35 tundi, gümnaasiumis üks kohustuslik ja üks valikkursus), psühholoogia (üks kohustuslik ja neli valikkursust gümnaasiumis), ühiskonnaõpetus (kaks kohustuslikku ja kaks valikkursust gümnaasiumis) ja filosoofia (üks kohustuslik ja üks valikkursus).

Jaapanis

Kaugel Jaapanis on 1980. aastatest alates kõlbelisest kasvatuses saanud kogu koolis toimuva kompass. Seda on iseloomustatud kui pööret akadeemiliste teadmiste keskselt koolilt väärtustekesksele. Taustaks tõdemus, et kiirelt arenevas maailmas muutuvad ja vananevad teadmised väga kiiresti. Niisugune seisukoht ei alaväärista teadmiste osa õppimises, vaid juhib tähelepanu sellele, et lisaks teadmistepagasi andmisele peab kool silmas pidama, millist isiksust kasvatatakse. Viimane, 2002. a kehtima hakanud õppekava on väga tugevalt orienteeritud väärtuskasvatusele, mille kohta kasutatakse terminit kokoro (eesti k: südameharidus). Lääne-Euroopa kontekstis on selle aine kõige adekvaatsemaks vasteks peetud religiooniõpetust, teatud elemendid sisalduvad ka ühiskonnaõpetuses. Ajaloolistel põhjustel on kokoro'l õppekavas teistest kohustuslikest ainetest erinev staatus – selles aines pole ametlikult kinnitatud õpikuid (on vaid abimaterjalid), hindeid ei panda ja pole ka eksameid.

Kõlbelist kasvatust iseloomustab kompleksne lähenemine. Näiteks algkoolis on selleks eraldatud läbivalt üks nädalatund. Eraldi tundi tunnijaotuskavas peetakse väga oluliseks – see tagab tegevuse süsteemsuse ja regulaarsuse, annab aja, mis võimaldab

klassis, koolis ja ühiskonnas toimuva üle arutleda. Lisaks eraldi tunnile on kõlbelise kasvatuse seisukohast lähtudes läbi töötatud ka kõik teised koolis õpetatavad ained, kusjuures pööratakse tähelepanu õpetamise viisidele, õpetajate hoiakutele ja nende suhtumisele õpilastesse. Kompleksse lähenemise juurde kuulub ka kogu klassi- ja koolivälise tegevuse – ringide, õpilasorganisatsioonide tegevuse, kooli ürituste (festivalid, ekskursioonid, matkad, spordipäevad) läbimõtlemine ja seostamine väärtuskasvatusega. Tagasiside ja arutelu jaoks pakub aega vastav ainetund. Huvitav erijoon Jaapani õppekavas on ka nn integreeritud õpetus (cross-curriculum studies), millele alates kolmandast klassist on eraldatud 105–110 tundi aastas. Õppe teemad on kooli otsustada, soovitatavalt peaks käsitlema kultuuridevahelisi suhteid, keskkonda, infotöötlust, terviseõpetust jne. Kõigi selliste projektide juurde kavandatakse ka kõlbelise kasvatuse dimensioon ja taas on kasu eraldi tunnist, mis kogetut mõtestada aitab.

Ameerika Ühendriikides

Ameerika Ühendriikides kerkis eetika ja kõlbeline kasvatus koolis arutelude keskmesse 1970. aastate lõpus. Lähtutakse arusaamast: õpetamine on väärtustest nii tugevasti laetud tegevus, et kool ei saa väärtuskasvatusest ümber ega üle. Nn Ameerika koolkonnale iseloomuliku arusaamise järgi toimib väärtuskasvatus koolis eeskätt kaudselt, mitte-formaalse õppekava kaudu. Seda dimensiooni kasvatuses ei või aga jätta juhuse ja igapäeva elu hooleks. Vastupidi: soovides teatud suunalisi arenguid juhtida ja noorte väärtushinnangute kujunemist mõjutada, tuleb kõik koolis toimuv väärtuskasvatuse valguses läbi analüüsida ja kavandada. Tähelepanu tuleb pöörata paljudele momentidele. Esmalt koolikultuurile kõige laiemas mõttes: kuidas mõistetakse kooli missiooni, millised on väärtused, mida kool tahab esil hoida ja kuidas need peaksid väljenduma õpilaste ja õpetajate suhetes, kooli üritustes ja elukorralduses? Millised on õpilaste väärtushoiakud, eeskujud? Millises ühiskondlikus kontekstis kool toimib? Niisugune lähenemine eeldab meeskonnatööd kooli väärtuskasvatuse maatriksi väljatöötamisel ja igapäevasel elluviimisel.

Eri riikide koolipraktikas on kombineeritud väärtusõpetuse ja kõlbelise kasvatuse erinevaid mudeleid. Lisaks eraldi õppeainele on vastavad teemad läbi töötatud ka teiste õppeainete lõikes. Oma roll väärtuskasvatuses on aineülestel õppeprojektidel ning klassi- ja koolivälisel tegevusel. Väärtuskasvatuse olulisus kajastub sellele eraldatud ajas.

Tagasi koju

Varasema RÕK-iga võrreldes on uues RÕK-is lisatud läbivate teemade hulka ka teema “Väärtused ja eetilised”, mille kavandamisel ja läbitöötamisel lähtutakse riikliku õppekava alustest ning riikliku õppekava sätestatud kooli ülesannetest ning õppe- ja kasvatustöö sihtidest. Eesti Vabariigi põhiseaduses, ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioonis, lapse õiguste konventsioonis ja Euroopa Liidu alusdokumentides rõhutatakse järgmiste väärtuste olulisust, mille kujunemisele ka üldharidussüsteem peab kaasa aitama: elu ja inimväärikuse austamine, humanism; südametunnistuse, usu- ja mõttevabadus; lugupidamine oma ja teiste rahvaste traditsioonide ning kultuuriväärtuste vastu; tolerantsus ja respekt; võrdõiguslikkus ja demokraatia, õigusriigi põhimõtete järgimine, vägivallatus; solidaarsus ja abivalmidus; ausus ja õiglus; vastutustunne; looduskeskkonna säilitamine; perekonna väärtustamine.

Läbiva teema “Väärtused ja eetilised” põhieesmärgid on väärtuste ja eetikanormide tundmaõppimine; nende süsteemse ning kriitilise analüüsimise oskuste kujundamine; isiklike väärtushinnangute ja eetiliste tõekspidamiste arengu toetamine; eneseväärikuse ning teiste inimeste ja üldinimlike väärtuste suhtes lugupidamise kujundamine; kõlbeliste konfliktsituatsioonide lahendamiseks ja vastutustundlike valikute tegemiseks ning oma käitumise mõtestamiseks vajalike oskuste arendamine.

Väärtuskasvatus oleneb väga kooli õppekasvatustöö olukorrast. Seega on raske ette kirjutada kindlaid reegleid ja mudeleid, mis kõigis koolides soovitud tulemusteni jõudmisele kaasa aitaksid. Arvestama peab konkreetse kooli, õpilaste ja õpetajatega.

Eriliselt pööratakse väärtuskasvatusele tähelepanu ainevaldkonna “Inimene ja ühiskond” raames, kuidugi ei saa unustada ka kõiki teisi aineid, eriti kirjandust, kunstiõpetust, muusikaõpetust. Kuna suur osa väärtusõpetusest ja kõlbelisest kasvatusest toimub koolis mitteformaalse õppekava kaudu, kandub väärtuskasvatus üle kogu kooli õppekasvatustegevusele. Seega vajab läbiv teema “Väärtused ja eetilised” kompleksset lähenemist, hõlmates konkreetseid aineid, kooli- ja klassivälist tegevust ning kooli kui tervikut –kooli õhkkonda ja eetost. Siinkohal on põhjust analüüsida, milliseid väärtusi vahendab kooli keskkond tervikuna ja milline on koolis valitsev organisatsioonikultuur. Milliseid suhtumisi ja väärtushinnanguid kogeb koolis õpilane? Millised on suhted õpetajate vahel, õpetajate ja direksiooni vahel. Millised on võimalused probleemide ja konfliktide lahendamiseks? Millised on võimalikud tugistruktuurid õpilastele ja õpetajatele, näiteks nõustamiseks ja supervisiooniks? Kuivõrd on tegelikke võimalusi kooli- ja klassielu korraldamiseks osalisdemokraatia põhimõtete järgi? Kõik need väärtused, mida oluliseks peame ja mis noorele koolist kaasa tahame anda, peavad peegelduma kooli igapäevaelus.

Et väärtuskasvatus koolis on mitmetahuline ja kõikehõlmav, tuleb see valdkond meeskonnatööna läbi mõelda. Väärtuskasvatuse rakendamine peab kajastuma nii kooli arengukavas kui ka õppekavas. Läbiva teema rakendamiseks tuleb planeerida vajalik tunniressurs, mis võimaldab vastavate teemade käsitlemist ning koolis ja ühiskonnas toimuva üle arutlemist ja refleksiooni. Soovitav on kavandada aineteüleseid ühisprojekte.

Väärtuskasvatus peab olema järjepidev. Põhikooli osas võiks välja tuua järgmised põhimõtted.

Rõhuasetused kooliastmeti

I kooliastme rõhuasetused on “Mina ja meie” tasandil – oma Mina tundmaõppimisel, heade kommete omandamisel ja sellise klassikollektiivi kujundamisel, kus peetakse oluliseks õiglust, ausust, hoolivust, lubaduste pidamist ja demokraatlikku osalemist. Esimestel kooliaastatel on määrav roll väärtushoiakute teadlikul kujundamisel. Sellel vanuseastmel on õpilasele olulised eneseväärikuse arendamine (seostub toimetulekuga!), teiste vaatenurgast asjade nägema õppimine, empaatia arendamine, lugupidamine teiste suhtes, osalemine otsustuste tegemise protsessis (nt klassi reeglite koostamine), heatahtlikkus. Juhatust ja tuge vajab laps ka ebaõnnestumistega toimetulekuks. Kollektiivi kujunemise seisukohast on olulised üksteise tundmaõppimine, hoolivus, tunnustamine, tänama õppimine, kokkukuuluvustunde kujundamine.

Õppemeetoditest on esikohal narratiivse pedagoogika võtted, eriti ju-tustustega töötamine, arutelud ja õpe-taja selgitused, mille käigus õpitakse oma kogemusi teadvustama, oma käitumist jälgima ja analüüsima. Tähelepanu tuleb pöörata õppimise kognitiivse ja afektiivse poole tasakaalule. Õppematerjal tuleb siduda õpilaste kogemuste ja küsimustega.

II kooliastme rõhuasetus liigub “Mi-na, meie ja teised” tasandile. Õpitakse tundma inimõigusi, ajaloo lisandumine õppeainetele võimaldab analüüsida väärtushinnangute, kultuurikontekstide, religioonide ja maailmavaadete mõju inimeste käitumisele ja ühiskonna elule. Päevakorda tuleb ka väärtuste ja kõlbeliste normide süstemaatilise tundmaõppimine, milleks loob parimad eeldused eraldi õppeaine. Ainekäsitus on suunatud eetikanormide teadvustamisele, mõtestamisele ning sallivuse ja respekti kujunemisele. Lisaks narratiividele on õppemeetoditest kesksel kohal aktiivõpe – arutelud, rühmatööd, uurimisprojektid, rollimängud, refleksioon. Õppematerjal peaks tutvustama õpilasele positiivseid eeskujusid. Koolielu peaks pakkuma võimalusi saadud teadmisi praktiliselt rakendada.

III kooliastme rõhuasetused toovad esile väärtuste ja eetika ühiskondliku dimensiooni. “Mina, meie ja maailm”. Märksõnad on demokraatliku ühiskonna toimimise mehhanismide tundmaõppimine, neis osalemiseks vajalike oskuste omandamine, kodanikuvastutu-se mõistmine; omakultuuri väärtustami-ne, huvi ja eelarvamustevaba suhtumise kujundamine teistesse kultuuridesse. Tutvumine erinevate maailmavaadete ja religioonidega peabtoetama sallivuse ja respekti kujunemist. Selle kaudu arenebmaailmavaateliste kü-simuste üle arutlemi-se oskus ja nendes orienteerumine. Õppe-meetodite valikul on oluline õpilaste aktiivne osalus õppeprotsessis.

Väärtusvaba haridust pole olemas.Eestiski on koolile selles osas esitatavad ootused väga kõrged. Väärtuskasvatuse olulisuse rõhutamine sellele läbiva tee-ma staatuse andmisega uues õppekavas on tähtis samm. Samas ei saa dokument üksi tagada kirjapandu teostumist. Elavaks saab see ikka lapsevanemate, õpilaste ja kõigi õpetajate koostöös.